

Joanna Szydłowska

Problematyka Mazur i Warmii na łamach katowickiej "Odry" (1945-1950)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 207-219

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Joanna Szydłowska

Problematyka Mazur i Warmii na łamach katowickiej „Odry” (1945—1950)

„Odra”¹, początkowo dwutygodnik, potem zaś tygodnik, pismo, którego pierwszy numer ukazał się 20 lipca 1945 roku, prezentowała problematykę Ziem Zachodnich i Północnych systematycznie, wielopłaszczyznowo i niezwykle kompetentnie². Liniję pisma pod redakcją Wilhelma Szewczyka określał, wyegzemplifikowany w podtytule od kwietnia 1947 roku, cytat z przedwojennych reportaży Józefa Kisielewskiego pt. *Ziemia gromadzi prochy*: „Odra jest rzeką politycznej koncepcji Polski Piastowskiej”. Katowickie pismo, podporządkowane administracyjnie Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”, skupiało reprezentantów ośrodków literackich i naukowych Górnego Śląska, Opola, Wrocławia, Szczecina i Olsztyna³. Pomimo zauważalnego prymatu spraw śląskich, pięcioletni zaledwie okres ukazywania się tygodnika wniósł poważny wkład także w zakresie ekspozycji tematyki ziem byłych Prus Wschodnich.

1946

W pierwszym półroczu ukazywania się „Odry” problematyka Mazur i Warmii nie była na szpaltach pisma obecna⁴. Zapowiedzią przełamania tej tendencji stał się artykuł Juliana Lewańskiego pt. *Przegląd literatury o ziemiach odzyskanych za rok 1945*⁵ oraz mający także charakter rejestrujący, tekst Stanisława Helsztyńskiego *Ziemie Odzyskane w pracowniach uczonych i pisarzy*⁶, prezentujący bilans i stan prac edytorskich podnoszących problemy ziem nowych. W zakresie pozycji dotyczących regionu Lewański wzmiankował o pracach Jana Władysława Grabskiego, K. Skubiszewskiego oraz Stanisława Srokowskiego⁷. Helsztyński wzbogacił listę o będące w druku: *Podróż do Prus*

---

1 O katowickiej „Odrze” pisali m.in.: W. Szewczyk, *Wspomnienia z dziejów pierwszej „Odry”*, Odra (Wrocław) 1961, nr 8–10; M. Fazan, W. Nawrocki, *Katowickie środowisko literackie*, Katowice 1969; W. Ogrodziński, *Ruch literacki nad Odrą i Bałtykiem (1945—1964)*, w: tegoż: *Przypomniane piórem*, Olsztyn—Białystok 1982, ss. 265—268; K. Koźniowski, *Na wydmuchu...* w: tegoż: *Historia co tydzień. Szkice o tygodnikach społeczno-kulturalnych 1944–1950*, Warszawa 1977, ss. 415—460.

2 Na łamach „Odry” toczyła się dyskusja na temat programu kulturalnego dla Ziem Odzyskanych, poruszano kwestie niemieckie, o których wypowiadali się m.in. Edmund Osmańczyk, Eugeniusz Paukszta oraz Wilhelm Szewczyk, podnoszono zagadnienia integracji i adaptacji ludności miejscowej, promowano twórczość dotyczącą nowych ziem.

3 O otwartym charakterze „Odry” świadczą nazwiska współpracowników. Na jej łamach publikowali m.in.: E. Osmańczyk, E. Paukszta, K. Wyka, H. Worcell, S. Rospond, R. Pollack, P. Jasienica, A. Gołubiew, G. Morcinek, S. Lem, M. Jarochońska, H. Malewska, T. Mikulski, W. Ogrodziński, A.K. Męclewski. Współredaktorami byli: J. Baranowicz, Z. Hierowski, A. Grodzicki, W. Żukrowski.

4 Opublikowany w nr. 1 felieton E. Osmańczyka *Bei den Preussen* nie dotyczył zagadnień regionu. Autor analizował w nim mechanizmy pruskiego szowinizmu, megalomanii i moralności. Odra, 1945, nr 1, s. 3.

5 Odra, 1946, nr 4, s. 3, 6.

6 Odra, 1946, nr 21, s. 3.

7 W.J. Grabski, *Polska nad Nysą, Odrą i Pasłęką*, Legnica 1945; K. Skubiszewski, *Mazowsze Pruskie w statystyce*, Polska Zachodnia, 1945, nr 6; S. Srokowski, *Prusy Wschodnie*, Gdańsk 1945.

Augusta Maksymiliana Grabowskiego, Srokowskiego *Miasta i ludzie Prus Wschodnich* oraz Emilii Sukertowej-Biedrawiny *Dole i niedole mazurskie*⁸. Spośród wymienionych przez autora projektów prac, konkretyzację uzyskał *Zarys piśmiennictwa polskiego Prus Wschodnich* Alodii Kaweckiej-Gryczowej⁹. Inne, jak np. praca Władysława Gębika na temat kwidzyńskiego gimnazjum, doczekały się realizacji dopiero wiele lat później¹⁰. Szkoda wszakże, że Lewański, który odnotowywał również publikacje prasowe, nie zarejestrował ani jednego artykułu czy reportażu dotyczącego problematyki Warmii i Mazur, choć takowe ukazywały się na łamach prasy już w roku 1945¹¹. Bilans powyższych zestawień nie wydawał się być imponujący. Zdawał sobie z tego sprawę Helsztyński, który pisał: „Pragnąłbym, aby ktoś z talentem Wańkowicza zwiedził dziś Prusy Wschodnie i rzucił na papier obraz barwny, żywy, taki, który jednoczy przeszłość i terażniejszość, grody i ludzi, pejzaż i psychikę, cienie i blaski, przybliżając nam ten kraj w jednej, wielkiej, plastycznej panoramie. Idzie o żywe, głęboko odczute słowa, które by pokazały nam, ile śladów kultury polskiej tkwi w tej ziemi, ile wybitnych ludzi tutaj o Polsce myślało, dla niej działało”¹².

Szerszą perspektywę rzeczywistości regionu zaprezentowała „Odra” za sprawą dwóch artykułów Ludwika Kohutka. Płaszczynę historyczną przedstawił autor w artykule *Błędy naszej polityki mazurskiej 1918—1920*¹³, w którym podjął polemikę z książką Bolesława Gryficza *Plebiscyt wschodnio-pruski i jego skutki*. Współczesną, pesymistyczną diagnozę zagadnień regionu zaprezentował tenże autor w artykule *Mazury po prostu*¹⁴. Alarmujące były spostrzeżenia o sytuacji aprowizacyjnej w regionie, o złym stanie zdrowotnym Mazurów i Warmiaków, o spustoszeniu, jakie poczyniły wydarzenia wojenne i powojenne w psychice mieszkańców Mazur i Warmii. Dramatycznego wymiaru nabierały uwagi o skali konfliktów międzyludzkich, także tych wyrosłych na gruncie różnic religijnych. Opowiadając się za religijną tolerancją, zakwestionował Kohutek integralność spraw wyznaniowych i narodowościowych. Głęboko humanitarne intencje autora wyrażał m.in. fakt, że stanowczo podważył on zasadność przeprowadzania na ziemiach b. Prus Wschodnich selekcji narodowościowej. Uważał, że zmuszanie Mazurów do składania deklaracji na wierność „Narodowi i Państwu Polskiemu” może być niekorzystne dla procesu integracji i adaptacji ludności miejscowej. Zwrócił przy tym uwagę na poczucie odrębności Mazurów, którzy nie chcieli poddać się weryfikacji. Pisał: „Mazur natomiast tym różni się od Polaka, że się uważa za Mazura i przeważnie o tyle tylko jest Polakiem, o ile jest sobą, tj. Mazurem”¹⁵.

Tekst Kohutka był pierwszym głosem „Odry” ukazującym niezwykle skomplikowaną problematykę regionu. Wkrótce ta pojedyncza wypowiedź

8 S. Srokowski, *Miasta i ludzie Prus Wschodnich*, Warszawa 1946; A. M. Grabowski, *Podróż do Prus, (1844)*, oprac. K. Pieradzka, Warszawa 1946; E. Sukertowa-Biedrawina, *Dole i niedole mazurskie*, Warszawa 1947.

9 Warszawa 1946.

10 Por. W. Gębik, *Kwidzyniaczy*, Gdynia 1965; tegoż, *Burzom dziejów nie dali się zgnieść*, Gdynia 1967; tegoż, *Chłopcy z Rzeczypospolitej Kwidzyńskiej*, Olsztyn 1968.

11 W 1945 r. tematyka Mazur i Warmii była obecna, w mniejszym lub większym zakresie, na łamach: „Odry”, „Polski Zachodniej”, „Tygodnika Powszechnego”, „Zielonego Sztandaru”, „Rzeczypospolitej”, „Dziennika Ludowego”, „Gazety Ludowej”, „Robotnika”, „Życia Warszawy” oraz pism lokalnych, np. „Wiadomości Mazurskich”, „Głosu Ziemi”.

12 S. Helsztyński, *Ziemie Odzyskane w pracowniach uczonych i pisarzy*, Odra, 1946, nr 21, s. 3.

13 Odra, 1946, nr 6—7, s. 5.

14 Odra, 1946 nr 17—18, s. 5.

15 Ibidem.

zyskała uzupełnienie. Od nr 33 na łamach pisma rozpoczęła się prezentacja czternastoczęściowego cyklu Stefana Sulimy [Władysława Ogrodzińskiego] *Ziemia odnalezionych przeznaczeń*¹⁶. Te właśnie reportersko-eseistyczne teksty, jak określił je Feliks Fornalczyk¹⁷, uznać należy za najbardziej dojrzały, sumienny, wielopłaszczyznowy, dokonany tak z perspektywy historycznej, jak i współczesnej, ogląd rzeczywistości warmińsko-mazurskiej. Staranne przygotowanie merytoryczne autora, odwaga w prezentacji faktów, także tych dalekich od jednoznaczności, kontrowersyjnych i drażliwych, szeroki kontekst prezentowanych refleksji, nastawienie dyskursywne, a ponadto autentyczny przekaz, bogata warstwa faktograficzna i dokumentacyjna, daleki od żargonu publicystyki literacki język, implikują fakt, że pod piórem Sulimy [Ogrodzińskiego] powstały interesujące poznawczo, świetne formalnie reportaże literackie. Prekursory charakter eksploracji tematu warmińsko-mazurskiego doceniła krytyka: w nr. 36 pisma z roku 1948 zamieszczono werdykt jury, które przyznało autorowi *Ziemi odnalezionych przeznaczeń* nagrodę literacką „Odry” za rok 1947¹⁸.

Od końca roku 1946 na łamach pisma w sposób systematyczny prezentował tematykę regionu Jerzy Antoniewicz. Redagowana przez niego rubryka *Kronika kulturalna Warmijsko-Mazurska*¹⁹ miała charakter informacyjny: na jej łamach były prezentowane i skrótowo omawiane dokonania lokalnego środowiska w zakresie życia teatralnego, muzycznego, literackiego, plastycznego. W znacznie szerszym aspekcie ukazana została rzeczywistość Mazur i Warmii w artykule Antoniewicza *Zapiski olsztyńskie*²⁰, opublikowanym w cyklu *Listy z polskiego Zachodu* w tymże samym nr. 43. Oprócz szkicowo nakreślonej sytuacji w regionie, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii dotyczących ludności miejscowej, autor przedstawił résumé zorganizowanego przez Komisję Narodowościową Wojewódzkiej Rady Narodowej zjazdu działaczy warmińsko-mazurskich²¹.

1947

Rok 1947 przyniósł zmianę ilościową i jakościową tekstów podnoszących problematykę ziem b. Prus Wschodnich. Obok lapidarnych notek informacyj-

16 S. Sulima [W. Ogrodziński], *Ziemia odnalezionych przeznaczeń*, cz. 1: *Ziemia odnalezionych przeznaczeń*, Odra, 1946, nr 33, ss. 1—2; cz. 2: *Wymowne pogranicze*, nr 35, ss. 2—3; cz. 3: *Tragizm uciemnionych dusz*, nr 36, ss. 4—5; cz. 4: *Spotkanie ze Szczytnem*, nr 37, ss. 2—4; cz. 5: *Wdowa po bojowniku*, nr 38, ss. 2—3; cz. 6: *Buńczuczny tatkó*, nr 39, ss. 1—2; cz. 7, 8: *Laboratoria polskości*, nr 40, ss. 4—5, nr 43, ss. 2—3; cz. 9: *Epitafium malborskie*, nr 44, ss. 3—5; cz. 10: *Gietrzwałd zwycięski*, nr 45—46, s. 4, 8; cz. 11: *Żywe kamienie*, 1947, nr 2, ss. 2—3; cz. 12: *Nad zagubionym niebem Niebieskiego Kanonika*, nr 3, ss. 2—3; cz. 13: *Ostatnie rozdroże*, nr 5, ss. 2, 4—5; cz. 14: *U kresu wędrówki*, nr 6, ss. 4—5.

17 F. Fornalczyk, *Świadomość dziedzictwa*, Olsztyn 1978, s. 27.

18 Odra, 1948, nr 36, s. 1. W skład jury nagrody literackiej „Odry” weszli: S. Helsztyński, Z. Hierowski, J. Iwaszkiewicz, T. Mikulski, W. Szewczyk, K. Wyka, W. Żukrowski.

19 Po raz pierwszy pojawiła się w „Odrze” w nr. 43, s. 4. Autor, J. Antoniewicz, informował o inauguracji roku akademickiego 1946/1947 w Studium Prawno-Ekonomicznym UMK w Olsztynie, powstaniu Instytutu Mazurskiego oraz działalności w Pasłęku teatru amatorskiego „Wspólnymi siłami”.

20 J. Antoniewicz, Cykl: *Listy z polskiego zachodu: Zapiski olsztyńskie*, Odra, 1946, nr 43, s. 6.

21 Podczas obrad podniesiono m.in. problemy: uszanowania praw ludności autochtonicznej, powrotu części ludności przebywającej za granicą, zagwarantowania reprezentantom miejscowej ludności miejsca w urzędach państwowych, instytucjach oraz udziału w przyszłym Sejmie, powszechnego dostępu dzieci i młodzieży do polskich szkół, których liczba była daleko niewystarczająca, braki w zakresie opieki społecznej. Postulowano również konieczność przywrócenia w granice województwa olsztyńskiego odłączonych powiatów dolnego Powiśla oraz trzech powiatów mazurskich włączonych do województwa białostockiego — ibidem.

nych pojawiło się więcej artykułów i reportaży, publikowane były fragmenty prozy, kontynuowano prezentację *Ziemi odnalezionych przeznaczeń*.

Na łamach „Odry”, głównie za sprawą *Kroniki kulturalnej warmijsko-mazurskiej*²² oraz jej mutacji *Kroniki Olsztyna*²³, odnotowywane były ważniejsze wydarzenia kulturalne regionu. Dostrzeżona została wystawa Związku Polskich Artystów Plastyków Okręgu Pomorskiego. Oprócz referującej notki pismo zamieściło również profesjonalne omówienie ekspozycji, pióra Hieronima Skurpskiego²⁴. Wzmianki doczekała się również wystawa „Pokaz druków mazurskich XVI—XX wieku”, zorganizowana z inicjatywy Instytutu Mazurskiego²⁵. Zauważalną tendencją, obecną nie tylko w wypowiedziach publikowanych na łamach „Odry”, była interpretacja świadectw przeszłości przez pryzmat polonocentryczny²⁶. Wspomniany już Skurpski opublikował krótki artykuł *Kaflarstwo mazurskie*²⁷, którego warstwę dokumentacyjną współtworzyły zamieszczone cztery zdjęcia. W tym samym nurcie mieścił się artykuł tegoż autora dotyczący muzeum wiejskiego w Olsztynku²⁸. Problemowi dziedzictwa kulturowego poświęcił tekst Sulima²⁹. Wstrząsający opis ruin braniewskiego „Hosianum”, bezcennych ksiązek i czasopism niszczących na tytułowym śmietniku, to unikalny w publicystyce tego okresu tak silny protest przeciwko bezmyślności i niedocenianiu znaczenia przeszłości.

Zawikłanym kwestiom toponomastyki poświęcił artykuł Stanisław Rospond³⁰. Oprócz sprostowań błędów popełnionych przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowych, znajdziemy tu pozytywne uwagi na temat słowników nazw miejscowych Gustawa Leydinga-Mieleckiego, Chojnackiego oraz Kohutka³¹. W marginalnym stopniu dotykał interesującej nas problematyki Adam Chętnik, którego tekst koncentrował się na prezentacji kwestii etnograficznych, etnologicznych, kulturowych i onomastycznych regionu kurpiowskiego³².

Jednym z założeń „Odry”, „pisma literacko-społecznego”, jak brzmiał podtytuł, była promocja literatury i publicystyki związanej z inkorporowanymi

22 (j.ant.) [J. Antoniewicz], *Kronika kulturalna warmijsko-mazurska*, Odra, 1947, nr 2, s. 6 (premiery teatru im. Jaracza, wstrzymanie budowy radiostacji olsztyńskiej, działalność chóru w Lidzbarku Warmińskim, ożywienie życia muzycznego Olsztyna).

23 *Kronika Olsztyna*, Odra, 1947, nr 32, s. 3 (prezentacja „Godów wiosennych”, obchody „Tygodnia Morza”, przedstawienia teatralne, występy chórów); *Kronika Olsztyna*, ibidem, nr 34, s. 4 (życie teatralne i muzyczne). Por. też: (j.ant.) [J. Antoniewicz], *Życie teatralne w Olsztynie*, ibidem, nr 9, s. 6 (omówienie repertuaru teatru olsztyńskiego, działalność teatrów amatorskich w terenie).

24 J. Antoniewicz, *Nasz redaktor olsztyński pisze o wystawie plastyków na odzyskanej północy*, Odra, 1947, nr 8, s. 7; H. Skurpski, *Wystawa w Olsztynie*, ibidem, 1947, nr 46, s. 3.

25 J. Antoniewicz, *Pokaz druków mazurskich w Olsztynie*, Odra, 1947, nr 10, s. 7.

26 Stały korespondent „Odry”, J. Antoniewicz, przy okazji omówienia wystawy druków mazurskich pisał: „Pył niemczyzny, jakim powierzchownie przysypane są ziemie nad Lyną i Pasłęką, coraz bardziej znika wobec wysiłków polskich mózgów i polskich rąk. Jasne oblicze ziemi warmijsko-mazurskiej zatarte przez Niemców [sic] przybiera znów swe charakterystyczne cechy. Ziemie te rozbrzmiewały kiedyś słowem polskim i po wiekach milczenia znów słowo polskie znalazło tu swe przeznaczenie. Ślady niemczyzny, nieraz w tak wulgarny sposób podkreślane przez Niemców — ustępują na rzecz polskiej kultury, która tu trwała od wieków i dziś znowu wychodzi na światło dzienne z mroków zapomnienia” — ibidem.

27 Odra, 1947, nr 41, s. 3.

28 H. Skurpski, *Na polach Grunwaldu*, Odra, 1947, nr 27, s. 1.

29 S. Sulima [W. Ogrodziński], *Śmietnik*, Odra, 1947, nr 39, s. 1, 3.

30 S. Rospond, *Słowo do znachorów*, Odra, 1947, nr 36, ss. 1—2.

31 G. Leyding-Mielecki, *Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego*, cz. I, Olsztyn 1947; W. Chojnacki, *Słownik polskich nazw miejscowości w b. Prusach Wschodnich i na obszarze b. Wolnego Miasta Gdańska według stanu z 1941 r.*, Poznań 1946; L. Kohutek, *Słownik nazw miejscowych Pomorza Mazurskiego zwanego Prusami Wschodnimi*, Cieszyn 1945.

32 A. Chętnik, *Od Łabny i Odry do Łabny i Narwi*, Odra, 1947, nr 18, s. 3.

ziemiami. W nr. 10 opublikowany został fragment pierwszej powojennej powieści o Warmii i Mazurach — *Trud ziemi nowej* Eugeniusza Paukszty³³. Recenzje i krótkie na ogół informacje na temat nowych pozycji wydawniczych dotyczących regionu znajdziemy w rubryce *Książka ziem odzyskanych*. W roku 1947 „Odra” odnotowała tam ukazanie się następujących publikacji: Karol Małek *Jutrznia mazurska na Gody*; *Kalendarz dla Mazurów i Warmiaków*; Kazimierz Piwarski *Dzieje Prus Wschodnich w czasach nowożytnych*; Alodia Kawecka-Gryczowa *Zarys dziejów piśmiennictwa polskiego w Prusach Wschodnich*; Karol Małek, Arno Kant *Mazurski śpiewnik regionalny*; Sulima [Ogrodziński], *Ziemia odnalezionych przeznaczeń*³⁴.

W nurcie dyskusji o kształcie życia kulturalnego ziem zachodnich mieściły się artykuły „Odry” dokumentujące znaczenie i działalność Instytutów: Śląskiego, Zachodniego, Bałtyckiego i Mazurskiego³⁵. W obszernym, wzbogaconym fotoikonografią, tekście Antoniewicza znajdziemy informacje na temat inicjatyw podjętych przez założony w 1945 r., mający swą siedzibę w Olsztynie, Instytut Mazurski. Powołując się na statut Instytutu autor pisał o akcji podejmowania i popierania prac badawczych w zakresie stosunków kulturalnych, społecznych, historycznych, politycznych i geograficznych Pojezierza Mazurskiego oraz o naczelnym zadaniu Instytutu, popularyzacji wiedzy o regionie, tak w środowiskach ludności miejscowej, jak i wśród osadników. Oddzielne artykuły poświęcono Marii Zientarze-Malewskiej³⁶ oraz Sukertowej-Biedrawinie³⁷. W przypadku autorki zbioru *Miłość prostego serca* akcent padł głównie na drogę życiową poetki, w mniejszym stopniu dostrzeżono i omówiono jej twórczość. Odwrotnie było w odniesieniu do Sukertowej-Biedrawiny, którą postrzegano niemal wyłącznie przez pryzmat działalności społecznej, kulturalnej, edytorskiej i naukowej. Artykuł jej poświęcony, zatytułowany *Budziicielka duszy mazurskiej*, poprzez retrospekcję, obejmującą okres od czasów plebiscytowych, międzywojnie, okupację, do chwili współczesnej, ilustrował wkład Sukertowej-Biedrawiny w badanie przeszłości regionu i popularyzowanie kultury duchowej i materialnej Mazur i Warmii.

Zainteresowania publicystyki „Odry” szły również w kierunku eksponowania historii. Reprezentatywny dla tej tendencji był tekst Władysława Chojnackiego *Polak z Giżycka*³⁸. Hybrydalna w formie, łącząca elementy strukturalne reportażu, szkicu historycznego i artykułu, wypowiedź prezentuje postać Adalberta von Winklera — Wojciecha Kętrzyńskiego. Konwencja narracji reportażowej okazała się być niezastąpiona w partiach tekstu opisujących współczesną perspektywę Giżycka. Płaszczyzna historyczna, którą współtworzyły informacje o dziejach zamku, najęździe hetmana Wincentego Gosiew-

33 E. Paukszta, *Trud ziemi nowej* — fragment, Odra, 1947, nr 10, ss. 8–9.

34 Odra, 1947, Cykl: *Książka ziem odzyskanych*: J. Antoniewicz, nr 1, s. 6 (K. Małek, *Jutrznia mazurska na gody*, Olsztyn 1946); nr 5, s. 7 („Kalendarz dla Mazurów i Warmiaków”, Olsztyn 1947); A. Targ, nr 11, s. 6 (K. Piwarski, *Dzieje Prus Wschodnich w czasach nowożytnych*, Gdańsk—Bydgoszcz 1946); J. Antoniewicz, nr 13, s. 6 (A. Kawecka-Gryczowa, *Zarys dziejów piśmiennictwa polskiego w Prusach Wschodnich*, Warszawa 1946); tenże, nr 37, s. 3 (K. Małek, Arno Kant, *Mazurski śpiewnik regionalny*, Olsztyn 1947); J. Brzym, nr 40, s. 3 (S. Sulima [W. Ogrodziński], *Ziemia odnalezionych przeznaczeń*, Poznań 1947).

35 Por. E. Serwański, *O ośrodek zachodniej myśli politycznej*, Odra, 1946, nr 25, s. 3 (Instytut Zachodni); M. Boduszynska, *Instytut Bałtycki*, ibidem, nr 41, ss. 4–5; R. Lutman, *Jak powstaje wiedza o Śląsku*, ibidem, 1947, nr 12, ss. 1–2 (Instytut Bałtycki, Śląski, Zachodni); J. Antoniewicz, *Instytut Mazurski*, ibidem, nr 16, s. 3.

36 *Poetka polskiej Warmii*, Odra, 1947, nr 39, s. 1.

37 (j. ant.) J. Antoniewicz, *Budziicielka duszy mazurskiej*, Odra, 1947, nr 49, s. 3.

38 Odra, 1947, nr 37, ss. 1–2.

skiego, ilustrowane cytatami z kancjonału Jerzego Wasiańskiego, o Marcinie Gierszu, stały się zaś pretekstem do prezentacji kolejnych etapów kształtowania się świadomości bohatera. Chojnacki pisał: „Opowieść o Wojciechu Kętrzyńskim, wielkim patronie duchowym Ziem Odzyskanych, to opowieść o zgermanizowanym, który stał się emisariuszem powstańczym i więźniem za polskość, opowieść o uczonym i działaczu narodowym, rewindykatorze polskości i poecie. Przez takich mężów trwaliśmy tu bez przerwy”³⁹.

W konwencji szkicu historycznego i eseju zwrócił się ku przeszłości Pomorza Mazowieckiego Sulima [Ogrodziński]⁴⁰. Eksploracja tematu sięgała tu czasów najdawniejszych. Historiozoficzne refleksje autora dotyczyły początków osadnictwa, misji św. Wojciecha, powstania państwa krzyżackiego, działalności Związku Jaszczurczego aż po pokój toruński i koronację króla Prus. Głęboka erudycja autora — z wykształcenia historyka — oraz szeroki kontekst refleksji implikowały fakt, że nieobecne były tu natrętna demagogia i uproszczona interpretacja faktów historycznych. Był to z pewnością jeden z najbardziej kompetentnych sądów okresu nad minionym.

Informacje o obecności tematu mazursko-warmińskiego na łamach „Odry” roku 1947 uzupełnić należy o publikację zdjęć: Zientary-Malewskiej, Kętrzyńskiego, Sukertowej-Biedrawiny. Zaprezentowano ponadto architekturę i krajobraz regionu⁴¹.

1948

W roku 1948 wzrosła wyraźnie amplituda zainteresowań problematyką Mazur i Warmii, czego symptomem była liczba tekstów dotyczących tematu oraz fakt, że w tymże roku cały numer „Odry” poświęcono Mikołajowi Kopernikowi i muzeum jego imienia w Fromborku. Różnicowaniu uległa ponadto forma wypowiedzi: obok artykułów i reportaży, pojawiły się szkice historyczne, felieton, proza literacka i liryka. Rozszerza się lista publicystów podejmujących kwestie związane z regionem. Głos zabrali m.in.: Eugeniusz Pauksza, Stanisław Rospond i Stanisław Helsztyński.

Tradycyjnie dużo miejsca poświęcała „Odra” rejestracji wydarzeń kulturalnych i literackich na ziemiach odzyskanych. Pismo zamieściło sprawozdanie z Godów Wiosennych, uroczystości przygotowanej przez Władysława Gębika, oraz krótką notkę omawiającą repertuar miejscowego teatru⁴². W tym nurcie umieścić należy też recenzje nowych pozycji wydawniczych. Sulima [Ogrodziński] na marginesie refleksji o *Mazurskich dolach i niedolach* Sukertowej-Biedrawiny podzielił się uwagami na temat znaczenia Biblioteki Ziem Odzyskanych dla popularyzacji wiedzy o regionie. Helsztyński zapowiadał wydanie w tej serii pierwszej powojennej antologii poezji Mazur i Warmii. W innym zaś miejscu pozytywnie wyrażał się o pierwszej powieści osadzonej w realiach

³⁹ Ibidem, s. 2.

⁴⁰ S. Sulima [W. Ogrodziński], *Na tropach nienazwanych*, Odra, 1947, nr 37, ss. 1—2.

⁴¹ Zdjęcia: E. Sukertowej-Biedrawiny, Odra, 1947, nr 49, s. 3; M. Zientary-Malewskiej, nr 39, s. 1; W. Kętrzyńskiego, nr 38; ponadto zdjęcia miejscowości: Malbork, Licbark (Lidzbark), Rudziska Pasymskie, Gietrzwałd, 1947 nr 19, s. 3, nr 24, s. 3 (6 zdjęć).

⁴² Z. Kwieciński, *Gody wiosenne w Olsztynie*, Odra, 1948, nr 31, s. 2; (a), Cykl: *Teatry Ziem Odzyskanych: Teatr olsztyński*, ibidem, nr 44, s. 3.

regionu, *Trud ziemi nowej* Paukszty, której fragmenty *nota bene* drukowane były na łamach pisma w roku poprzednim⁴³.

Kwestii zagadnień kulturalnych poświęcony był również tekst Rosponda⁴⁴, który w konwencji felietonowej przedstawił historię prywatnych zetknięć z tematem. Tekst, wyrosły pod wpływem pobytu autora w Olsztynie na zaproszenie Instytutu Mazurskiego, wzbogacony szerokim kontekstem informacji o historii, tradycjach literackich i kulturalnych regionu, koncentrował się na diagnozie współczesnej kondycji ziem b. Prus Wschodnich. Autor pisał o wielopłaszczyznowych inicjatywach Instytutu oraz o reprezentantach olsztyńskiego środowiska. Jakkolwiek wybitnego językoznawcę interesowała przede wszystkim działalność środowiska skupionego wokół Instytutu Mazurskiego, to i on jednak uległ presji „tematu autochtonicznego” próbując, w dość powierzchowny niestety sposób, odnieść się do retorycznego pytania wyjętego z kontekstu artykułu Sulimy „warto czy nie warto zwracać sobie głowę Mazurami?”

Mazurami i Warmiakami zwracali sobie głowę przede wszystkim reporterzy, którzy penetrowali zakątki ziem nad Pasłęką, Łyną i Wielkimi Jeziorami. Plon ich wędrówek był imponujący ilościowo, choć przeważnie były to proste wypowiedzi publicystyczne z priorytetem dla funkcji poznawczej. W odróżnieniu od innych pism, „Odra” publikowała na swoich łamach niemal wyłącznie wypowiedzi dojrzałe i wartościowe literacko. Numery pisma z roku 1948 przyniosły reportaże Paukszty, Jerzego Bazarewskiego i Sulimy. Diagnozy reporterów na temat współczesnej kondycji ziemi i ludzi były zróżnicowane. Od dość ponurego obrazu, jaki wyłonił się z migawkowych obserwacji Bazarewskiego⁴⁵, do nazbyt optywistego optymizmu towarzyszącego refleksjom Paukszty⁴⁶. Ten ostatni rejestruje proces normalizacji stosunków, asymilacji i zakorzenienia poszczególnych członków zróżnicowanych grup lokalnych. Konkluzję swoich reporterskich spostrzeżeń zamknął autor w stwierdzeniu, iż Mazury roku 1948 to „kraj pracy i spokoju”. Następne lata zweryfikowały tę wizję.

Nieco bardziej wstrzeźliwy w ocenie był Sulima [Ogrodziński], choć i w jego wypowiedziach odnaleźć można ślady zbyt uproszczonego rozumowania. Było to szczególnie widoczne w tekstach podnoszących kwestie repolonizacji i polonizacji ziem inkorporowanych⁴⁷. Tym niemniej właśnie jego spostrzeżenia wydają się być najbardziej rzetelnym ujęciem problemu ludności miejscowej. W tekstach autora widać Warmiaków, których dotyczą niechętnie i pełne wrogości spojrzenia. Jest też syn Michała Kajki, o którym pracujący na budowie robotnicy mówią: „To pewnie nikt z Polaków”⁴⁸. Sulima w mistrzowski sposób manipuluje stereotypami, które zestawia z własnymi obserwacjami. Autor dostrzega komplikacje wynikające z prób zrozumienia odrębności światopo-

43 S. Sulima [W. Ogrodziński], Cykl: *Książka Ziemi Odzyskanych* (dotyczy: E. Sukertowa-Biedrawina, *Mazurskie dole i niedole*, Warszawa 1947), Odra, 1948, nr 12—13, s. 6; S. Helsztyński, *Trud ziemi nowej*, ibidem, nr 10, s. 8; tenże, *Nowe tomy Biblioteki Ziemi Odzyskanych* (dotyczy antologii w opracowaniu W. Kochańskiego, *Poezja Mazur i Warmii*), ibidem, 1948, nr 51, s. 4; E. Sukertowa-Biedrawina, *Pod znakiem śpiewnika*, „O”, 1948, nr 3, s. 3.

44 S. Rospond, *Nad rzeką Łyną*, Odra, 1948, nr 8, ss. 1—2.

45 J. Bazarewski, *W lasach*, Odra, 1948, nr 35, s. 1, 3.

46 E. Paukszta, *Pokój i ziemia*, Odra, 1948, nr 51, ss. 1—3.

47 S. Sulima [W. Ogrodziński], *Ambasadorzy polskości*, Odra, 1948, nr 22, s. 1, 3; tenże, *Wschodzące ziarno*, ibidem, nr 18, ss. 1—3. Oba reportaże weszły do drugiego, poszerzonego wydania *Ziemi odnalezionych przeznaczeń* (Olsztyn 1979). Autor zdawał się głęboko wierzyć w skuteczność aktów woluntarystycznych. Przypisywał duże znaczenie pracy harcerzy i młodzieży studenckiej oraz działalności uniwersytetów ludowych.

48 S. Sulima [W. Ogrodziński], *Cienie nad ugiorem*, Odra, 1948, nr 1—2, ss. 1—2.

głądowej, obyczajowej i kulturowej ludności miejscowej. Z obiektywizmem właściwym reportażowi ukazuje podłoże wzajemnych zahamowań i niechęci. Już w reportażu *Tragizm uciemięzonych dusz*⁴⁹ wskazywał na urazy wyrastające na płaszczyźnie odmiennych doświadczeń zbiorowych. Brak wspólnoty doznań, rozbieżność przeżyć podczas II wojny światowej, wychowanie w odmiennej kulturze, inna hierarchizacja wartości i związane z tym implikacje światopoglądowe interpretował autor jako podłoże uprzedzeń wobec Mazurów i Warmiaków, którzy nie byli zdecydowanie niechętni wobec Niemczyzny. Pisząc o specyfice mentalności bohatera miejscowego pochodzenia, odżegnywał się Sulima od stawiania znaku równości między Mazurami i Warmiakami. Uwzględniał szeroko rozumiane uwarunkowania historyczne, kulturowe, religijne etc., doceniał i podkreślał odrębności przekonań i tradycji. Dla autora *Żywych kamieni* rozróżnienia gotyku i „krakowskiego szryftu”, jasne podziały na działaczy mazurskich i warmińskich nie były li tylko anachronicznym wyróżnikiem właściwym przeszłości. Włączył się tym samym Sulima w nurt dyskusji na temat cech mentalnościowych i charakterologicznych ludności miejscowej oraz źródła uprzedzeń wobec Mazurów i Warmiaków⁵⁰. W tekście autora znajdujemy diagnozy dalekie od optymizmu Paukszty: mowa tu o niepowodzeniu akcji weryfikacyjnej, o powszechnym zjawisku opuszczania szkoły przez dzieci mazurskie. Z dzisiejszej perspektywy trudno przecenić głos autora, który ostrzegął przez próbą odebrania ludności miejscowej własnej odrębności⁵¹.

Oddzielną grupę tekstów publikowanych na łamach „Odry” stanowią artykuły i szkice poświęcone słynnemu postaciom związanym z regionem. Witold Kochański zaprezentował sylwetkę Gustawa Gizewiusza⁵². W intrygujący sposób przedstawił osobowość ks. Walentego Barczewskiego Sulima⁵³. Ten ostatni pisał o swoim bohaterze: „Życie ks. Barczewskiego omroczone jest cieniem psychologicznych tajemnic i niedopowiedzeń, wśród których ledwie domysł objaśnia sprzeczności i niekonsekwencje”⁵⁴. Sulima starał się nie tylko zaprezentować tło dla ruchów narodowych na Warmii i Mazurach od połowy XIX w., ale przede wszystkim, rekonstruując koleje losu postaci, dać odpowiedź na nurtujące go pytanie o motywacje i przyczyny metamorfozy Barczewskiego, które w jego biografii znaczone były śladami współpracy z antypolskim „Warmiakiem” i kołami działaczy katolicko-centrowych, a następnie aktywną działalnością w duchu polskości. Sukertowa-Biedrawina pisała o Michale Kajce⁵⁵. O wybitnym kompozytorze rodem z Barczewa rozmawiał z jego synem, Kazimierzem Nowowiejskim, Stanisław Telega⁵⁶. W nr. 36 „Odry” zaprezen-

49 S. Sulima [W. Ogrodziński], *Ziemia*, cz. 3: *Tragizm uciemięzonych dusz*, Odra, 1946, nr 36, ss. 4–5.

50 Por. krzywdzące opinie o ludności rodzimej ziem b. Prus Wschodnich L. Lakomego, zawarte w artykule *Kraj niemych*, *Odrodzenie*, 1946, nr 11, s. 9; Artykuł ten wywołał falę polemik. Por. Z. Przygórski, *Na fałszywych tropach*, ibidem, nr 19, ss. 1–2.

51 Autor pisał: „Nie dziwię się też, urzędnikowi PUR-u, że nie widzi wielkich szans w budowaniu świadomości polskiej poza wrodzonymi dyspozycjami psychicznymi i mentalnością tuziemców. Czyż jednak w jego rozumowaniu aż nadto nie jest widoczny błąd, ukryty we wszystkich przeciętnych sądach ludzi napływowych, zarówno jednostek dodatnich, jak i ujemnych społecznie, że warunkiem porozumienia między przybyszami a tuziemcami jest odebranie tym ostatnim odrębności, nabytej w wiekowych zmaganiach, kiedy to ta odrębność stawała skutecznie w poprzek — na odmianę — germanizacji” — S. Sulima [W. Ogrodziński], *Cienie nad ugiorem*, Odra, 1948, nr 1—2, ss. 1—2.

52 W. Kochański, *Gizewiusz*, Odra, 1948, nr 19, s. 1, 3.

53 S. Sulima [W. Ogrodziński], *Apokalipsa brunswaldzkiego plebana*, Odra, 1948, nr 39, s. 1.

54 Ibidem.

55 E. Sukertowa-Biedrawina, *Spod ciesielskiego ołówka*, Odra, 1948, nr 48, s. 1.

56 S. Telega, *Cykl: Rozmowy z marynistami*, cz. 11: *Feliks Nowowiejski*, Odra, 1948, nr 49, s. 3. Tekst ten

towana zaś została sylwetka Mikołaja Kopernika. O Koperniku astronomie pisał Tadeusz Przyppkowski⁵⁷. W artykule Bohdana Korolewicz-Wilamowskiego⁵⁸ jawił się Kopernik jako administrator dóbr kapituły warmińskiej, lekarz biskupa Łukasza Watzenrode, wreszcie polityk i ekonomista. W numerze sporo miejsca poświęcono także historii i współczesności Fromborka i Olsztyna⁵⁹ oraz realizacji planów organizacji muzeum Kopernika w grodzie nad Zalewem Wiślanym, co jak podkreślił Antoniewicz, było konsekwencją decyzji tow. Bolesława Bieruta ze stycznia 1948 r.⁶⁰ Zawartość numeru upamiętniającego czterysta trzecią rocznicę śmierci wybitnego astronoma uzupełniał wiersz autorstwa Heleny Platto⁶¹ oraz profesjonalne omówienie kolekcji portretów Kopernika ze zbiorów polskich. Są także zdjęcia⁶².

Wybór postaci nie był oczywiście sprawą przypadku. To jednostki wybitne, wyrastające ponad przeciętność, związane z przeszłością, o wyraźnie określonej, propolskiej, orientacji politycznej i światopoglądowej. Prezentacja takich sylwetek pełniła zadania co najmniej dwójakie. Po pierwsze ukazanie drogi życiowej bohaterów determinowało spojrzenie na rzeczywistość przez pryzmat historii. Takie określenie płaszczyzny odniesienia z kolei implikowało popularyzację przeszłości krainy pogranicza, co w obliczu inkorporacji i powolnego zagospodarowywania ziem, masowych migracji i zetknięć społeczności różnych kulturowo, historycznie i mentalnie, miało dla publicystyki i eseistyki znaczenie priorytetowe. Po drugie prezentowane sylwetki bohaterów, ich czytelna światopoglądowa postawa, poczucie tożsamości narodowej, silny i wyeksponowany przez autorów związek z polskością w okresie panowania niemieckiego, przekonywać miały o sile żywiołu polskiego w b. Prusach Wschodnich, a w konsekwencji o polskich korzeniach społeczności Mazurów i Warmiaków.

Prozę literacką na łamach „Odry” roku 1948 reprezentowało opowiadanie Bronisława Kretowicza⁶³, w którym autor przedstawił zwyczaje i obrzędy ludowe związane z przygotowaniem do zasiewów. Tekst cenny jest zwłaszcza ze względu na obecność w nim stylizacji gwarowej.

Wypowiedzi publicystyczne dotyczące regionu uzupełniała ikonografia. W roku 1948 pismo opublikowało zdjęcia ks. Barczewskiego, nagrobek Gizewiusza, dokumentowało sztukę ludową wywodzącą się z regionu, prezentowało eksponaty zgromadzone w muzeum Kopernika oraz architekturę Fromborka i Olsztyna⁶⁴.

1949

Zmiany w polityce społeczno-kulturalnej państwa znalazły egzemplifikację także na łamach pism. Powoli wygasало zainteresowanie problematyką ziem

koncentrował się na analizie i interpretacji motywów morskich w twórczości Nowowiejskiego, w marginalnym jedynie stopniu dotyczył jego drogi życiowej.

57 T. Przyppkowski, *Pracownia astronomiczna*, Odra, 1948, nr 36, s. 2.

58 B. Korolewicz-Wilamowski, *Twierdza*, Odra, 1948, nr 36, s. 3.

59 J. A. Miączyński, *Frombork*, Odra, 1948, nr 36, ss. 1--2; B. Korolewicz-Wilamowski, *Twierdza*, ibidem, s. 3 (dotyczy Olsztyna).

60 W. Antoniewicz, *Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku*, Odra, 1948, nr 36, s. 3.

61 H. Platto, *Mikołaj Kopernik*, Odra, 1948, nr 36, s. 2.

62 J. A. Miączyński, *Galeria portretów Mikołaja Kopernika w Polsce*, Odra, 1948, nr 36, s. 4.

63 B. Kretowicz, *Siejba pod znakiem lwa*, Odra, 1948, nr 32, ss. 2--3.

64 Odra, 1948, nr 35 (grób G. Gizewiusza w Ostródzie uporządkowany staraniem Instytutu Mazurskiego); nr 36 (zdjęcia Fromborka, Olsztyna, eksponatów muzealnych); nr 40, s. 4, *Margines olsztyński* (5 zdjęć prezentujących sztukę ludową, z podpisami); nr 42 (zdjęcie ks. W. Barczewskiego).

odzyskanych. W sposób znaczący ograniczone zostały również możliwości prezentacji tematu.

Cztery krótkie notki poświęciła „Odra” kwestiom kondycji finansowej olsztyńskiego teatru oraz omówieniu premier⁶⁵. W cyklu *Książka Ziemi Odzyskanych* po raz kolejny zabrał głos Sulima [Ogrodziński], tym razem recenzując opracowaną przez Kochańskiego antologię *Poezja Mazur i Warmii*⁶⁶. Pozytywne uwagi autora dotyczyły zwłaszcza kwestii obecności w zbiorze i zakresu wyboru poezji ludowej. Twórczość Kajki omówiona została za sprawą pióra Stanisława Czernika w artykule *Ziemi odzyskane w poezji*⁶⁷. Ilustrowane fragmentami wierszy refleksje autora zmierzały jednoznacznie do udokumentowania polonocentrycznej orientacji poety z Ogródka oraz podkreślenia jego roli dla polskości ziem „za północnym kordonem”.

W cyklu *Encyklopedia „Odry”* dwukrotnie wypowiada się Sukertowa-Biedrawina⁶⁸. W szkicu zatytułowanym *Śpiewajta esce* przedstawiła historię i tradycje kulturalne Nidzicy. Przypominając sylwetkę Jerzego Wasiańskiego, zmarłego w tymże mieście w roku 1741, podkreślała znaczenie jego kancjonału jako nośnika tradycji i języka. W tekście autorki opublikowanym w nr. 36 pisma zaprezentowała zaś dzieje mazurskiego miasteczka Pisz. Oprócz informacji o Jaćwingach, początkach osadnictwa na tym terenie, budowie zamku, a wreszcie o „Kurku Mazurskim” i popularnych kalendarzach, znajdziemy tu także interesujące uwagi o Samuelu Arciszewskim — ariańskim kaznodziei i pocie osiadłym w Kosinowie w powiecie piskim w połowie XVII w. Z przeszłości małego miasteczka wydobyla autorka epizody, które włączyły je do historii ogólnopolskiej. Biedrawina przypomniała m.in. o wielkim polowaniu, w którym uczestniczył w okolicznej puszczy król polski August II w 1698 r. oraz o dwukrotnym pobycie na zamku w Pieszku Stanisława Leszczyńskiego.

Do przeszłości, lecz nie tak odległej, sięgnął Bronisław Kretowicz⁶⁹. Akcja jego opowieści osadzona jest w realiach Szczytna roku 1920. Odwołując się do faktów historycznych, autor opisał wiec przedplebiscytowy. Oddał atmosferę terroru i gwałtu, bezradność obserwującej przebieg plebiscytu Komisji Międzysojuszniczej. Autentyzm przekazu wzmocniały pojawiające się w tekście nazwiska działaczy miejscowego pochodzenia: Bogumiła Linki i Kazimierza Jaroszyka. Do tematu powrócił Kretowicz w tekście, którego tytuł wyrażał stanowisko autora wobec prezentowanych wydarzeń historycznych: *Komedia 11 lipca 1920*⁷⁰. Tym razem opowieść dotyczyła organizacji i działalności powiatowego komitetu plebiscytowego w Grajewie. Struktura narracyjna (narrator wypowiadający się w 1 osobie liczby pojedynczej czasu przeszłego, komentujący wydarzenia z pewnego dystansu czasowego) każe szukać związków formalnych tej wypowiedzi z pamiętnikiem lub wspomnieniem.

65 (Z. A.), *Teatr w Olsztynie*, Odra, 1949, nr 1, s. 2 (premiera *Odwetów* L. Kruczkowskiego); Z. Abramowicz, *Problemy teatru olsztyńskiego*, ibidem, nr 9, s. 4; J. Sztudynger, „Zapora” w Olsztynie, ibidem, nr 34, s. 4 (premiera *Zapory* J. T. Dybowskiego); B. Kmieć, *Teatr w Opolu i Olsztynie. Solski w „Panu Jowialskim” na scenie olsztyńskiej*, ibidem, nr 38, s. 4.

66 S. Sulima [W. Ogrodziński], Cykl: *Książka Ziemi Odzyskanych*, Odra, 1949, nr 18, s. 3 (dotyczy antologii *Poezja Mazur i Warmii*, w opracowaniu W. Kochańskiego, Warszawa 1949).

67 S. Czernik, *Ziemi Odzyskane w poezji*, Odra, 1949, nr 40, s. 1, 4.

68 E. Sukertowa-Biedrawina, Cykl: *Encyklopedia „Odry”: Śpiewajta esce*, Odra, 1949, nr 27, s. 4 (Nidzica); nr 36, s. 4 (Pisz).

69 B. Kretowicz, *Pamiętnik działacza*, Odra, 1949, nr 15, s. 3.

70 B. Kretowicz, Cykl: *Encyklopedia „Odry”: Komedia 11 lipca 1920*, Odra, 1949, nr 29, s. 3.

W kontekście dominujących na łamach pisma historycznych refleksji zastanawiająca jest nieobecność tekstów wprowadzających bardziej współczesną perspektywę oglądu, zwłaszcza w kwestiach diagnozujących kondycję miejscowej ludności. Nieśmiałą próbę w tym kierunku podjął Erwin Cichowski⁷¹. Jego tekst zestawia na zasadzie jaskrawej opozycji strach, którego źródłem były wydarzenia okresu powojennego, ze spokojem i stabilizacją dnia dzisiejszego — roku 1949. Zauważalną tendencją w publicystyce okresu stało się milczenie wokół spraw drażliwych i kontrowersyjnych. Taką z pewnością była kwestia położenia ludności rodzimej ziem odzyskanych. W odróżnieniu od odważnych tekstów właściwych publicystyce lat wcześniejszych, teraz o sytuacji tzw. autochtonów mówiło się niejako *en passant*. Cichowski również próbował zneutralizować wagę swoich obserwacji. Obecne w tekście ślady krzywd ujęte były jakby w cudzysłów. Autor przypisywał je bowiem po pierwsze zamkniętej przeszłości. Po drugie wprowadził w strukturę fabularną tekstu za sprawą primaaprilisowej mistyfikacji. Konfrontacja „wczoraj” i „dziś” przekonuje o pełnej normalizacji i stabilizacji życia.

Unikalną prezentacją tematu warmińsko-mazurskiego jest tekst Bolesława Kuźmińskiego⁷². Autor, prezentując walory krajobrazowe regionu, skoncentrował się na opisie atrakcji turystycznych wodnych wędrówek kanałami i jeziorami Pojezierza. Tekst ten, w którym zupełnie oczywiste były analogie do Wańkowiczowskiej eskapady, zasługuje na uwagę ze względu na fakt, że nurt tego rodzaju literatury w następnych latach zdobył ogromną popularność. Stanowił ucieczkę od autentycznych problemów ziemi i ludzi.

W konwencji reportażu wypowiedział się również Franciszek Fenikowski. Jego tekst pt. *Wolanie z wyspy umarłych*⁷³ był unikalnym, w momencie radykalnie zmieniających się realiów społeczno-politycznych i coraz widoczniejszych ograniczeń prasy, głosem publicystyki, który problematykę regionu ujmował w tonacji co najmniej ponurej. Portretowani na kartach reportażu mieszkańcy Ostródy żyją dniem dzisiejszym, nie są zakorzenieni w przeszłości, nie znają dziejów miejsc, w których przyszło im żyć. Widok zniszczonego kościoła stał się dla autora pretekstem dla prezentacji postaci pastora z Ostródy (Fenikowski przytoczył m.in. znany epizod związany z repliką Gizewiusza na strofy Marczówki, zachęcające dzieci mazurskie do nauki języka niemieckiego). Reportaż zamknęły refleksje autora wyrosłe pod wpływem wizyty na miejscowym cmentarzu. Nagrobek Gizewiusza, o którym nikt już w Ostródzie nie pamiętał, polskie nazwiska i napisy szwabachą na grobach zmarłych, których rodziny zdecydowały się na opuszczenie rodzinnej ziemi, to przygnębiająca konkluzja reportażu Fenikowskiego, egzemplifikacja tragicznych losów krainy pogranicza.

Z zupełnie innej perspektywy prezentował tradycje regionu Cichowski. Autor, zaintrygowany bogactwem folkloru, na podstawie rozmów ze starymi Mazurami, których nazwiska skrupulatnie odnotował na końcu tekstu, przytoczył miejscowe legendy i przypowieści związane ze słynnym Kłobukiem. Bogata warstwa faktograficzna, autentyzm przekazu realizujący się m.in. poprzez zapis gwarowy, podkreślały wartości poznawcze tekstu *Z demonologii mazurskiej*⁷⁴.

71 E. Cichowski, *Pierwszy kwietnia 1949*, Odra, 1949, nr 15, s. 3.

72 B. Kuźmiński, *Zwiedzajcie Warmię obywatelu. Na warmińskim szlaku wodnym*, Odra, 1949, nr 29, s. 3.

73 Odra, 1949, nr 39, s. 3.

74 E. Cichowski, Cykl: *Perspektywa „Odry”*: *Z demonologii mazurskiej*, Odra, 1949, nr 24, s. 3.

Poezję dotyczącą Mazur i Warmii na łamach „Odry” roku 1949 reprezentowały dwa wiersze: Anny Nielawickiej⁷⁵ — w latach 1946—1953 mieszkanki Olsztyna, i Stefana Flukowskiego⁷⁶.

Spośród wydarzeń kulturalnych regionu odnotowano wystawę płócien Józefa Pankiewicza zorganizowaną w salach zamku z inicjatywy Związku Zawodowego Artystów Plastyków w Olsztynie. Tekst Zygmunta Abramowicza ilustrowały dwa zdjęcia obrazów malarza: „Autoportret” oraz „Uliczka w Chartres”⁷⁷.

Na stronie pierwszej nr. 31 opublikowane zostają trzy fotografie. Dwie z nich prezentowały osoby związane z regionem. To portrety Mikołaja Kopernika i biskupa Ignacego Krasickiego. Warstwę zdjęciową uzupełniały cytaty z *Pieśni V Wojny mnichów* oraz z przedmowy do pracy *O obrotach sfer niebieskich*⁷⁸.

W marginalnym stopniu dotykał spraw regionu Zbigniew Rewski⁷⁹, który z kart artykułu wołał o „odprusaczenie architektury ziem zachodnich”. Przywołując przykłady zabytków architektonicznych Olsztyna i Elbląga, pisał o „pruskim okropieństwie”, które należało jak najszybciej wyeliminować z krajobrazu polskich miast, miasteczek i wsi.

1950

29 stycznia 1950 r. katowicka „Odra” uległa likwidacji. Nim jednak do tego doszło, światło dziennie ujrzały jeszcze cztery numery pisma. Pożegnaniem z tematem określić należy opublikowanie na pierwszej stronie tygodnika czterech wierszy Aleksandra Rymkiewicza⁸⁰. Odnaleźć w nich możemy tak charakterystyczny dla poezji autora klimat oczarowania krajobrazem i fascynacji przeszłością regionu, które to inspiracje zaowocują w niedalekiej przyszłości całą gamą liryków.

Ostatnie wzmianki dotyczące interesującego nas tematu poświęcone były olsztyńskiemu teatrowi. W nr. 2 znajdziemy zdjęcie z inscenizacji teatralnej *Kamiennego gościa* Aleksandra Puszkina w reżyserii Stanisława Miłskiego⁸¹. Przedostatni numer „Odry” przyniósł dwie recenzje⁸². Pierwsza, autorstwa Mariana Myssaka, dotyczyła sztuki *Trzej geniusze* opartej o twórczość Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego i Aleksandra Puszkina. Druga, Janiny Morawskiej, to omówienie *Błękitnego konia* Heleny Łysakowskiej; osnowę sztuki stanowiły wątki z życia Fryderyka Chopina.

„Odra” była jednym z najbardziej znaczących pism na kulturalnej mapie Ziemi Zachodnich i Północnych. O jej znaczeniu dla kształtu życia kulturalnego ziem nowych pisał Witold Nawrocki. „Skupiając wokół siebie ponad tysiąc pisarzy i publicystów, zespół „Odry” starał się wpływać na gruntowanie polskiego poczucia narodowego na Ziemiach Odzyskanych, wyjaśniając prze-

75 A. Nielawicka, *Zamek olsztyński*, Odra, 1949, nr 7, s. 3.

76 S. Flukowski, *Kopernik*, Odra, 1949, nr 12, s. 2.

77 Z. Abramowicz, *Tu mówi Olsztyn. Plastyka*, Odra, 1949, nr 13, s. 4.

78 Odra, 1949, nr 31, s. 1.

79 Z. Rewski, *O odprusaczenie architektury ziem zachodnich*, Odra, 1949, nr 7, s. 2.

80 A. Rymkiewicz, *Pogodny Olsztyn, Dąb i Fryderyk, Wieniec jezior, Dwa wiejskie szpitale*, Odra, 1950, nr 1, s. 1.

81 *Puszkina w Katowicach i Olsztynie*, Odra, 1950, nr 2, s. 4.

82 *Teatr olsztyński*: M. Myssak, *Trzej geniusze*; J. Morawska, „*Błękitny koń*” — *Heleny Łysakowskiej*, Odra, 1950, nr 3, s. 4.

szłość historyczną tych ziem, działając w kierunku przyspieszenia procesów adaptacyjnych, a zabierając nieustannie głos w sprawach ludności rodzimej, starał się likwidować powstające nieustannie konflikty i kompleksy, przyspieszając integrację rozmaitych pomieszanych grup ludnościowych”⁸³.

Wkładu „Odry” w propagowanie wiedzy na temat ziem b. Prus Wschodnich nie sposób przecenić. Pismo Wilhelma Szewczyka rejestrowało powolny, ale systematyczny proces narodzin i kształtowania się lokalnego środowiska i życia kulturalnego w regionie. Dokumentowało i eksponowało dziedzictwo przeszłości. Występowało w obronie godności i praw miejscowej ludności. Promowało literaturę podnoszącą problematykę regionu. Publicystyka „Odry” w sposób wyraźny preferowała argumentację historyczną. Stąd obecność na jej łamach pokaźnej reprezentacji szkiców historycznych, esejów, reportaży historycznych i artykułów dokumentujących przeszłość. Znacznie skromniejszą egzemplifikację uzyskała natomiast problematyka współczesna, zwłaszcza zaś kwestie polityczne, co niewątpliwie było konsekwencją nieprecyzyjnie określonego profilu politycznego pisma.

Na kartach katowickiej „Odry” Mazury i Warmia jawiły się jako pełna sprzeczności i bólu kraina pogranicza. Ziemia dramatycznych wyborów, skomplikowanych życiorysów i bogatych tradycji.

Ermland-Masuren in der Kattowitzer Zeitschrift „Odra” (1945—1950)

Zusammenfassung

Die erste Nummer der Zeitschrift „Odra”, herausgegeben von Wilhelm Szewczyk, erschien am 20. Juli 1945 in Kattowitz. Diese Zeitschrift stellte die Problematik der West- und Nordgebiete auf eine systematische, mehrdimensionale und höchst kompetente Weise dar. Trotz des sichtlichen Vorrangs für die Angelegenheiten Schlesiens brachte das fünfjährige Erscheinen der Zeitschrift auch bedeutende Beiträge zur Darstellung der mit dem ehemaligen Ostpreußen verbundenen Fragen.

Viel Platz widmete die „Odra” der Forderung regionaler Literatur, der Verbreitung des Wissens über die Geschichte des Grenzlandes sowie der Registrierung von Errungenschaften der lokalen theatralischen, musikalischen, literarischen und künstlerischen Kreise. Besonders detailliert waren die publizistischen Diagnosen der Bevölkerungsverhältnisse in Ermland-Masuren. Alarmierend klangen die Stimmen zur Verarmung und schlechtem Stand der Gesundheit von Masuren und Ermländern, den Verwüstungen in der Seele der Ostpreußen durch Kriegs- und Nachkriegsgeschehen, dem Maß von zwischenmenschlichen Konflikten, auch aufgrund religiöser Gegensätze. Für eine durchaus gewissenhafte, wertvolle, vielseitige, historisch und zeitgenössisch korrekte Darstellung ist der Zyklus von Texten von Władysław Ogrodziński, *Ziemia odnalezionych przeznaczeń* (Das Land der wiedergefundenen Bestimmungen) zu halten, der 1947 durch den prestigeträchtigen Preis der Kattowitzer Zeitschrift gewürdigt wurde.

In der Kattowitzer „Odra” erscheint Ermland-Masuren als ein Grenzland, voll der Unvereinbarkeiten und des Schmerzens, ein Land der dramatischen Wahlen, komplizierter Biographien und reicher Traditionen.

⁸³ W. Nawrocki, *Katowickie środowisko literackie*, w: M. Fazan, W. Nawrocki, *Katowickie środowisko literackie w latach 1945—1967*, Katowice 1969, s. 30.